

КВАНТИТАТИВНІ СЛОВА В НАВЧАЛЬНО-РЕЛІГІЙНОМУ ТЕКСТІ

Кількість у Законі Божому найчастіше виражається числівниками, зокрема власне-кількісними та збірними, рідше – іменниками та прислівниками. У статті виокремлено чотири семантичні групи: 1) означена кількість; 2) неозначена кількість; 3) приблизна кількість; 4) розподільна кількість. Ядро кількості становить означена, неозначена та приблизна кількість, периферію – розподільна кількість.

Ключові слова: квантитативні слова, сакральна лексика, розподільна кількість, приблизна кількість.

Наталія Попович

Квантитативные слова в учебно-религиозном тексте

Количество в Законе Божьем наиболее часто представлено именами числительными, в первую очередь собственно-количественными, реже – именами существительными и наречиями. В статье выделены четыре семантические группы: 1) определенное количество; 2) неопределенное количество; 3) приблизительное количество; 4) распределительное количество. Ядром количества является определенное, неопределенное и приблизительное количество, периферией – распределительное количество.

Ключевые слова: квантитативные слова, сакральная лексика, распределительное количество, приблизительное количество.

Nataliya Popovych

Quantitative words in educational and religious texts

The quantity in God's Law is mostly expressed by cardinal and collective numerals. More rarely it can be expressed by nouns and adverbs. In the article we have distinguished four semantic groups: 1) definite quantity; 2) indefinite quantity; 3) approximate quantity; 4) distributional quantity. Definite, indefinite, and approximate quantity compose the nucleus of the quantity. Distributional quantity is in the periphery.

Key words: quantitative words, sacral vocabulary, distributional quantity.

В українській мові квантитативи надзвичайно різноманітні за формою та за змістом. Вони можуть належати фактично до всіх мовних рівнів, унаслідок чого існує значна кількість засобів реалізації цього значення.

В українському мовознавстві немає праць, у яких би проводився аналіз квантитативів як окремої групи слів, трапляються лише фрагментарні розвідки. На ґрунті української мови квантитативні слова згадуються в працях О.К. Безпояско, І.Р. Вихованця, К.Г. Городенської, Г.Е. Завистовської, С.О. Швачко, В.Г. Шехтера, авторів колективної монографії „Категория количества в современных европейских языках” та ін.. У наукових розвідках вітчизняних лінгвістів лише побіжно зазначається про їх існування. Докладніше дослідив квантитативні слова в українській мові В.І. Дмитрук.

Перші спроби класифікації квантитативних одиниць на матеріалі східнослов'янських мов належать російським лінгвістам, зокрема Ю.І. Левіну, С.О. Крилову, Т.П. Ломтеву, О.В. Падучевій та ін. Незважаючи на недосконалість і, деякою мірою, суперечливість їхніх позицій у підходах до аналізу цих одиниць, вони сформулювали багато слушних концепцій.

Категорія кількості є однією з найбільш універсальних і поширених у мові та мовленні, оскільки в значній частині одиниць лексичної системи квантитативна семантика наявна більшою чи меншою мірою. Категорія квантитативності не має чітко окреслених меж, оскільки таке значення може співіснувати і доповнювати основне в тій самій лексемі.

Сучасне відродження суспільного статусу релігії як атрибута української нації дає змогу мовознавцям вивчати українську релігійну лексику, розвиток та функціонування якої тривалий час були поза увагою науковців.

Маємо на меті дослідити квантитативні слова на лексичному рівні у „Законі Божому”.

У цій книзі вжито велику кількість різноманітних квантитативних слів. Основною диференційною ознакою квантитативів є вказівка на кількість, безпосередня чи опосередкована. Тому центральними репрезентантами квантитативної семантики на лексичному рівні є числівники. Традиційний розподіл нумеративів на розряди (власне-кількісні, збірні, дробові, неозначено-кількісні) використовуємо з метою витлумачення основних особливостей функціонування числівників як лексичних морфем – виразників квантитативності на лексичному рівні.

Ядро означено-кількісних числівників у даному тексті становлять власне-кількісні числівники. Обстежений матеріал дав нам підстави виокремити чотири основних семантичних групи числівників із значенням 1) власне кількості (точно означеної кількості), 2) неозначеної кількості, 3) приблизної кількості, 4) розподільної кількості.

I. Означена кількість.

Основною функцією для власне-кількісних числівників є позначення точно окресленої кількості предметів. Отже, власне-кількісні числівники виражають передусім точну кількість предметів у цілих одиницях, тобто кількість того, що може бути об'єктом лічби або виміру. Через те типову особливість цих числівників становить поєднання тільки з іменниками, які називають предмети, що підлягають лічбі, напр.: *Геден з своїм слугою Фарою пробрався у табір мадіанитян і почув, як **один воїн** розповідав іншому про свій сон, немовби мадіанитянським табором котився круглий ячмінний хліб і, прикотившись до намету, ударив по ньому так, що намет упав, перекинувся і розсипався* (7, с.138); *Бог дав йому **дві скрижалі**, тобто кам'яні дошки, на яких було написано десять заповідей* (7, с.123); *У раю росли всілякі дерева з чудовими плодами, серед яких були **два** особливі **дерева**: одне називалося деревом життя, інше – деревом пізнання добра і зла* (7, с.68); *Пресвяту Тройцю ми зображуємо у вигляді **трьох ангелів**, які сидять за столом* (7, с.28); *Складені **три пальці** разом засвідчують нашу віру в Бога Отця, Бога Сина і Бога Духа Святого, як у Єдиносущну і нероздільну тройцю...* (7, с.22); *Йосиф, проданий братами (за порадою брата Іуди) за **20 срібників**, був прообразом Христа, проданого Іудою за **30 срібників*** (7, с.104). *За велінням Божим Мойсей зійшов на гору і пробув там **сорок днів і сорок ночей**, без ніякої їжі* (7, с.123); *Закінчувалися провіщені ним (Даніїлом. – Н.П.) „**сімдесят седмин**” – це найточніше визначення часу пришествя Христа* (7, с.184).

Часто у Законі Божому використовують числівники з обмеженою кількістю, напр.: *Тільки **один Бог** знає все, що було, що є і що буде* (7, с.17); *Йому здавалося, що **він тільки один** залишився вірним Богу, і тому його хочуть убити* (7, с.156).

Подобиємо в аналізованому тексті числівниково-іменникові лексеми із часовою обмеженістю, напр.: *Виночерп'єві він сказав, що **через три дні** фараон простить його, і він знову буде виночерп'єм, а хлібодару сказав, що фараон **через три дні** накаже його повісити, і птахи клюватимуть його тіло* (7, с.105); *Через **48 годин** (тобто через дві доби) акулу було вбито* (7, с.165); *І піднялася вода на землі і затопила найвищі гори, підіймаючись усе вище і вище **протягом ста п'ятдесяти днів**, і потопила всіх людей і тварин, так що ніхто вже не міг врятуватись, окрім тих, хто був у ковчезі* (7, с. 85); *Даніїл передбачав час, коли має народитися Христос Спаситель: а саме **через сімдесят седмин**, тобто через 490 років* (7, с.178).

Часто в Законі Божому натрапляємо на числівники із значенням вибірковості, напр.: *Святий Анастасій Синаїт, **один із** ранніх **отців** Церкви, сказав: „Православ'я – це істинне уявлення про Бога і творіння”* (7, с. 3); *Тоді виступив проти сатани **один з** найвищих **ангелів** Божих, архангел Михаїл, і сказав „Хто рівний Богу? Ніхто, крім Бога!”* (7, с. 52); *Тоді Бог навів на Адама міцний сон і, коли він заснув, узяв **одне з ребер** його і закрив те місце плоттю (тілом)* (7, с. 68); ***Один з братів**, Іуда, порадив продати Йосифа, і вони продали його за двадцять срібників* (7, с.103); *Цар Дарій полюбив Даніїла і зробив*

його **одним з трьох** головних **начальників** у своєму царстві, а потім хотів навіть йому одному доручити управління царством (7, с.177); Та **десятеро з дванадцяти**, посланих (окрім Халева та Ісуса Навина) підбурювали людей, вони казали: „Народ, що живе в тій землі, сильний, і міста великі, і міцно укріплені... не можемо ми йти супроти народу того, він сильніший за нас...” (7, с.129).

Наявні також збірні числівники, напр.: В Ісака було **двоє синів**: Ісав та Яків (7, с.100); Тішила його велика і дружна родина: у нього було **семеро синів і три дочки** (7, с.113); **Десятеро оглядачів**, які нагнали страх своїми розповідями, вмиг були уражені смертю перед скинєю (7, с.130); Так було замучено **шестеро братів** (7, с.182); Вівтар відокремлений від середньої частини храму іконостасом, що складається з декількох рядів ікон і має **троє врат**; середні врата називаються царськими, тому що через них Сам Господь Ісус Христос, Цар слави, невидимо проходить у святих дарах (у святому причасті) (7, с. 25). З-поміж збірних числівників є такі, що означають вибірковість, напр.: **Двоє з апостолів**, Петро і Павло, називаються **первоверховними**, оскільки вони більше за інших потрудилися у проповіді Христової віри (7, с.30).

До збірних числівників належать також специфічні слова, що означають парність: *обидва, обидві, обоє*. Цим числівникам притаманні ознаки і числівників, і займенників. Числівник *обидва* виражає значення „і той, і цей”, „і те, і це”, „один і другий”, „одне і друге”, а числівник *обидві* – значення „і та, і ця”, „одна і друга”, тобто стосуються кожного з двох названих або відомих предметів [4, с.161]. Напр.: **Нарешті обидва ворожі війська зустрілися в одній долині, щоб дати рішучий бій** (7, с. 21); „**Обидва сні**, -- сказав він, -- означають одне і те саме: настануть в землі Єгипетській сім років достатку; після них же настануть сім років голоду” (7, с.106). Дорогою Ноемільн стала вмовляти їх повернутися додому, вона казала їм: „**Ідіть, повертайтеся обидві до своїх матерів...**” (7, с.145); **Мойсей послав проти них Ісуса Навина з військом, а сам з братом своїм Аароном та Ором піднявся на найближчу гору і почав молитися, піднявши обидві руки до неба (зобразивши ними хрест)** (7, с.123); **Тепер лихвар хоче взяти за борг обох моїх дітей у раби** (7, с.162).

Дробових числівників у поданому контексті є небагато. Вони вказують на точну кількість частин, яку виділяють у складі цілого. Для вказівки на дробові поняття використовують власне-кількісні числівники (чисельник) і субстантивовані порядкові прикметники (знаменник). У знаменнику із субстантивованим порядковим прикметником мисленнево пов'язують мовці слово „частина”, яке в мовному вияві постає елімінованим [4, с.162]. Напр.: **Авраам з благоговінням прийняв від Мелхиседеки благословення і подарував йому десяту частину своєї здобичі** (7, с. 93); **Я десяту частину майна віддаю жебракам, двічі на тиждень дотримуюсь посту** (7, с. 35).

Потрібно зазначити, що у специфічному числівниковому контексті, тобто в поєднанні з власне-числівниковими словами, іменники *половина, третина, чверть* нейтралізують іменникові ознаки і, набуваючи ознак числівника, стають елементами складених числівників, що виражають значення власне-кількості і дробовості [4, с.163]. Напр.: **Храм будували сім з половиною років майже сто вісімдесят п'ять тисяч працівників** (7, с. 153); **Три з половиною роки тривала посуха** (7, с. 156).

II. Неозначена кількість.

Неозначено-кількісні числівники називають точно не визначену, не конкретизовану кількість. На противагу означено-кількісним числівникам, вони не утворюють цілісної системи кількісних понять. Цей різновид слів має обмежену числівникову реалізацію, оскільки в сучасній українській мові поняття неозначеної кількості передають такі числівники: *кілька, декілька, кільканадцять, кількадесят, кількасот, стонадцять* [1]. Напр.: **Таким чином, природа сама записала, що час, який припадає на епоху життя**

Йосифа у Єгипті, в цій країні кілька років збирався дуже багатий урожай (7, с.111); Притому моряк не зазнав якихось наслідків свого перебування у череві китової акули, крім втрати волосся і декількох пухирів на шкірі (7, с.165).

У Законі Божому трапляються слова, які виражають неозначено-кількісну інформацію. Займенникові слова в сучасній лінгвістичній теорії трактуються неоднозначно, що пов'язано із специфікою вираження ними лексичних значень. Однак саме завдяки такій особливості група прономінативних одиниць є однією з найбільш поширених у мові виразників квантитативності.

Із значенням множинної неконкретизованої кількості функціонують слова різних лексико-граматичних класів. Серед них:

1) прислівники *мало, немало, чимало, багато, небагато* й под., напр.: *Навколо них (священника Матафії та його синів. – Н.П.) невдовзі згуртувалося багато ревних прихильників Божого Закону (7, с.182); Господь для напоумлення єврейського народу, як юдеїв, так і ізраїльтян, послав багатьох пророків (7, с.155); Коли храм було збудовано, Соломон закликав до освячення його усіх старійшин і багатьох людей (7, с.153); Багато горя і страждань зазнали вони (Адам і Єва. – Н.П.), щиро розкаялися у своєму гріху і твердо вірували в обіцяного Спасителя (7, с. 82); У царстві Юдейському усі царі походили від роду Давидового, але серед них добрих і благочестивих царів було дуже мало (7, с.155); Тільки небагато благочестивих і праведних людей очікували приходу Христа зі смиренням, вірою та любов'ю (7, с.184); Чимало ж речей, які знаходились у колекції, виготовлено з дерев, які і дотепер ростуть у долині Нілу (7, с.111); Вони (нащадки Хама. – Н.П.) виготовляли чимало цегли і взялись за роботу (7, с. 89);*

2) іменники *безліч, стадо, група*, напр.: *Одного разу за ремствування євреї були покарані Богом появою безлічі отруйних змій, які жалили людей, так що багато вмирало (7, с.131); Отже люди, бачачи безліч усіляких язичницьких ідолів, переконувалися, що всі ці вірування вигадані самими людьми (7, с. 183); Невдовзі після цього брати пасли стада далеко від дому, і батько послав Йосифа навідати їх і дізнатися, чи здорові брати його і чи ціла худоба (7, с.103); Шлунок такого кита має від 4 до 6 камер, причому в будь-якій з них могла б вільно розміститися невелика група людей (7, с.165);*

3) лічильні іменники *десяток, сотня, тисяча*, напр.: *Св. Церква свідчить про це вже десятки століть, називаючи істоту, яка проковтнула Іону, „водним звіром” (7, с.164); Він володів стадом, в якому були сотні голів великої рогатої худоби і тисячі – дрібної (7, с.113); Коли Саул і Давид поверталися з перемогою, єврейські жінки виходили до них назустріч зі співом і танцями і вигукували: „Саул переміг тисячі, а Давид – десятки тисяч!” (7, с.149); Соломон, вступивши на царський престіл, приніс Богу тисячу жертв (7, с. 152); Усього лише кілька десятків років тому наука, здавалося б, сказала своє „останнє слово” (7, с. 56);*

4) займенникові слова *скільки, стільки*, напр.: *І скільки в ній (річці. – Н.П.) усілякої риби, водяних жуків та іншої живності (7, с. 12); Отже, скільки минуло століть в історії, стільки і доказів цієї істини (7, с. 72); За сім урожайних років Йосиф зібрав у Єгипті стільки хліба, що його можна було продавати в інші країни (7, с. 107).*

Отже, слова що означають неозначену кількість, залежно від значень засобів їх вираження, можна поділити на три семантичних типи:

- а) із значенням малої неозначеної кількості (*кілька, декілька, мало, небагато*);
- б) із значенням великої неозначеної кількості (*багато, чимало, стільки, скільки* і под.);
- в) із значенням надзвичайно великої неозначеної кількості (*безліч, десятки, сотні, тисячі* і под.).

Така градація недиференційованої кількості узагальнено відбиває висхідний числовий ряд, який утворюють означено-кількісні числівники [5, с. 18].

III. Приблизна кількість.

Числівники приблизної кількості окреслюють близьке до точного кількісне визначення предметів. У сучасній українській мові відомо чимало способів вираження приблизної кількості [1].

Найчастіше в ролі слів, що означають приблизну кількість, вживаються поєднання числівника із прийменниками-частками, у якому форма числівника визначає крайню верхню або нижню межу точної кількості, а частки прийменникового походження вказують на наближення до верхньої межі, передування їй, до яких належать *до, під, близько, коло, менше (як, ніж), не більше (як, ніж), не вище (як, ніж)* і *под.,* або на перевищення нижньої межі, серед яких *понад, за, більше (як, ніж), не менше (як, ніж)* та ін. [1, с. 41-44]. Напр.: *Нарешті (через 7 років) царем став Валтасар (пророк Даниїл називає його сином Навуходоносора), який царював близько 17 років* (7, с.175); *Його сини (Махлон і Хімон. – Н.П.) одружилися з моавитянками Орфою та Руф'ю, прожили з ними не більше десяти років і теж померли* (7, с. 145); *З Мойсеєм вийшло до шестисот тисяч чоловік, не рахуючи жінок і дітей* (7, с. 119); *Авраам знову спитав: „Можє виявитися, що до п'ятдесяти праведників не вистачить п'яти?”* (7, с. 94); *Після нього (Малахії. – Н.П.) понад чотириста років не лунали пророчі слова серед єврейського народу, аж до з'явлення Предтечі Христового, Іоана Хрестителя* (7, с. 180); *Після падіння Ізраїльського царства царство Юдейське існувало ще понад сто років, тому що серед юдейських царів деякі були благочестивими; також і народ більше пам'ятав Бога, ніж у царстві Ізраїльському* (7, с.167); *Майже сто років юдеї перебували під владою грецьких царів, які царювали в Єгипті* (7, с.181); *Тривалий час, майже двісті років, тривало мідійсько-перське панування* (7, с.181); *Храм будували сім з половиною років, майже сто вісімдесят п'ять тисяч працівників* (7, с.153).

Рідше функцію приблизної кількості виконують деякі види інверсійних сполучень, зокрема тих, у яких у препозиції до числівників виступають іменники у формі родового відмінка, що є назвами одиниць рахунку істот або виміру чого-небудь. Напр.: *Але брат і мати Ревекки вмовляли його залишитися хоча б днів на десять* (7, с. 99); *Всіх суддів і євреїв було чотирнадцять* (7, с.137); *Ось таких широких кілець, річних, зрозуміло, на скриньці, обстеженій нами, виявилось шість* (7, с.111).

Зовсім зрідка функцію приблизної кількості виконують поєднання з двох, здебільшого близьких у числовому ряду числівників, що надають відтінку вибірковості й припущення, пор.: *Так, приміром, є вид китів з 44 зубами в нижній щелепі і завдовжки 60-65 футів* (7,с.164).

IV. Розподільна кількість.

Числівники розподільної кількості визначають однаковий, рівний розподіл чого-небудь між кимось, зрідка – чимось. Його виразниками є сполука прийменників *по, на, між* з кількісно-іменною формою, або числівником, напр.: *Коли ковчег було збудовано, Ной, за велінням Божим, увійшов туди зі своєю дружиною, трьома синами та їхніми дружинами і, за наказом Божим, узяв із собою усіх тварин і птахів, які не можуть жити у воді, чистих (тобто яких можна приносити в жертву) по сім пар, а нечистих по одній парі, щоб зберегти їх для всієї землі* (7, с. 85); *На двох сторонах ковчега було по два золоті кільця, куди вкладались золочені палиці, щоб носити його* (7, с. 128); *Розділив (Гедеон. – Н.П.) усіх на три загони і наказав їм оточити ворожий табір і робити те, що робитиме його загін, і кричати: „Меч Господа і Гедеона”* (7, с. 138); *Він (ізраїльський народ. – Н.П.) ділився на дванадцять колін за числом дванадцяти синів Якова* (7, с.110); *Після його смерті (Олександра Македонського. – Н.П.) царство розпалося і було*

розділене між чотирма воєначальниками його (7, с. 181); З допомогою Божою Ісус Навин за шість років завоював усю землю обітовану і розділив її за жеребом між дванадцятьма колінами народу єврейського (ізраїльського) (7, с. 133).

Порядкові нумеративи відрізняються від інших одиниць морфологічного класу числівника. Зважаючи на їхню семантику числівника, порядкові числівники лише умовно можна віднести до квантифікаторів, оскільки вони не несуть будь-якої кількісної інформації про іменник чи його еквівалент, з яким поєднується. Але, з іншого боку, вказівка на місце субстантива за порядком у певному ряду однорідних предметів, яких є більше, ніж один, дає змогу кваліфікувати їх як квантифікатори особливого типу. Порядкові числівники квантитативну семантику виражають опосередковано, за допомогою логічних асоціацій щодо існування щонайменше такої кількості предметів, осіб, явищ і т. д., яка зафіксована семантикою порядкового числівникового квантифікатора [6, с. 5]. Напр.: **Перша Особа – Бог Отець, друга Особа – Бог Син, третя Особа – Бог Дух Святий** (7, с.14); **Син Божий, Ісус Христос, з любові до нас, грішних, зійшов з небес і, як звичайна людина, постраждав замість нас за наші гріхи, був розп'ятий, помер на хресті і на третій день воскрес** (7, с. 20); **Він (Бог Дух Святий. – Н.П.) зійшов видимим чином на святих апостолів у п'ятдесятій день після воскресіння Ісуса Христа** (7, с. 28); **На четвертий „день” світу, за велінням Божим, засяяли над нашою землею світила небесні: сонце, місяць і зірки** (7, с. 61); **Називаємо Його Утішителем (Духа Святого. – Н.П.), тому що Він утішає нас у наших скорботах і бідах, як Він утішив і апостолів на десятий день після вознесіння Ісуса Христа на небо** (7, с. 36). Цікавим також є приклад: **В перший день десятого місяця з'явилися гірські вершини** (7, с. 85).

Подобиємо також речення із порівняльними зворотами, напр.: **Мадіанитяни й амаликитяни розташувались у долині в такій безлічі, мов сарана, не можна було перелічити їхніх верблюдів, багато було їх, мов піску на березі моря** (7, с. 138); **За таку віру, любов і послух Бог благословив Авраама й обіцяв, що у нього буде потомства так багато, як зірок на небі і як піску на березі моря, і що в його потомстві отримують благословення усі народи землі, тобто з його роду вийде Спаситель світу** (7, с. 96); **Але знати достеменно, які це були „дні”, ми не можемо, тим більше, що нам відомо, що „У Господа один день, як тисяча років, і тисяча років, як один день”** (7, с. 53).

Отже, за нашими спостереженнями, у Законі Божому ядро квантитативності становлять числівники, проте в центрі семантичного поля квантитативності натрапляємо на іменники з кількісним значенням та прислівники; периферію кількості становлять займенникові слова. Вважаємо, що група лексем з кількісним значенням є однією з найпоширеніших і найуживаніших у навчально-релігійному тексті.

Література

1. Арполенко Г.П., Городенська К.Г., Щербатюк Г.Х. Числівник української мови. – К. : Наук. думка, 1980. – 239 с.
2. Вихованець І.Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. – К. : Наук. думка, 1992. – 224 с.
3. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
4. Вихованець І.Р., Городенська К.Г. Теоретична морфологія української мови / за ред. І. Вихованця. – К. : Пульсари, 2004. – 400 с.
5. Городенська К.Г. Вираження неозначеної кількості засобами української мови // Мовознавство. – 1978. – № 4. – С.18-21.
6. Дмитрук В.І. Квантитативні слова в сучасній українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Кіровоград, 1998. – 17с.
7. Слобідський С. Закон Божий. – К.: Українська Православна Церква Київського Патріархату, 2003. 654 с.